

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Факультет гуманітарних наук
Кафедра літературознавства імені Володимира Моренця

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«ОСНОВНІ ТЕКСТИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ
ФЕМІНІСТИЧНОЇ ТА ГЕНДЕРНОЇ КРИТИКИ ЧАСІВ ПІСЛЯ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ»**

Виконала: студентка 4-го року
навчання

Спеціальності – 035.1 ФІЛОЛОГІЯ
(Українська мова та література);
освітньої програми: *Мова, література,
компаративістика*

Васильєва Дарина Денисівна

Керівник: Веретельник Р.М.,
доктор філософії, доцент

Рецензент: Семків Р.А.,
канд. філологічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена

з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2024 р.

Київ – 2024

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Світові та українські претечії сучасної феміністичної критики	5
1.1 Означення, цілі та започаткування жіночого руху	5
1.2 Український жіночий рух ХІХ-ХХ століть	7
1.3 Англійський фемінізм ХХ століття.....	12
1.4 Французький фемінізм ХХ століття.....	15
1.5 Американський фемінізм ХХ століття.....	16
Розділ 2. Розвиток української літературної феміністичної та гендерної критики у часи незалежності України.....	19
2.1 Соломія Павличко «Фемінізм»	19
2.2 Тамара Гундорова “Femina Melancholica”	26
2.3 Віра Агеєва «Жіночий простір».....	29
Висновки	33
Список використаних джерел	37

Вступ

Актуальність нашої роботи полягає у спробі проаналізувати та порівняти основні тексти української феміністичної та гендерної критики часів незалежності України. Незважаючи на те, що перші спроби до феміністичного аналізу текстів виникли ще в кінці XIX - на початку XX століття, систематизація цього підходу відбулася лише в 90-х роках XX століття. Саме перші роки після здобуття незалежності стали основою для окреслення жіночого погляду на тексти. У нашій роботі ми зосередимо увагу на трьох, на нашу думку, провідних текстах української феміністичної критики початку незалежності – праці Соломії Павличко «Фемінізм», монографії Тамари Гундорової “Femina Melancholica” та книги Віри Агеєвої «Жіночий простір».

Метою дипломної роботи є спроба простежити впливи українських представниць жіночих рухів кінця XIX – початку XX століття і західних критикинь фемінізму (основними текстами ми виділяємо приклад англійського феміністичного руху – працю «Власний простір» Вірджинії Вульф, французького – «Друга стаття» Симони де Бовуар та американського – «Загадка жіночності» Бетті Фрідан) на становлення сучасного жіночого прочитання літературних текстів в Україні, а також мета полягає в намаганні систематизувати загальні зацікавлення українських науковиць.

Завданнями дипломної роботи є:

- проаналізувати зміст та обсяг поняття «фемінізм», розглянути історію його появи й означити різницю між фемінізмом Заходу й України;
- дослідити витоки українського феміністичного руху на прикладі діячок та діячів кінця XIX - початку XX століття;
- розглянути тексти феміністичної світової критики XX століття (англійської, французької та американської), які вплинули на формування методів прочитання текстів українськими літературознавицями;
- простежити, які тексти, постаті, напрями та яких періодів найбільше цікавлять сучасних українських критикинь на прикладах праць Соломії

Павличко «Фемінізм», Тамари Гундорової “Femina Melancholica” та Віри Агеєвої «Жіночий простір».

Об’єкт дослідження – це праці української феміністичної критики часів незалежності (Соломії Павличко «Фемінізм», Тамари Гундорової “Femina Melancholica” та Віри Агеєвої «Жіночий простір»).

Предметом дослідження роботи є феміністичний дискурс західноєвропейських, північноамериканських й українських критикинь в літературі та соціумі.

Протягом роботи над дипломною роботою ми спиралися на такі *методології* як: історично-оглядова, історично-системна, а також компаративістична.

Розділ 1. Світові та українські претечії сучасної феміністичної критики

1.1 Означення, цілі та започаткування жіночого руху

Термін «фемінізм», від *femina* – з латинської жінка, досі не має однозначного визначення, адже уособлює в собі різні підтечії, які нерідко суперечать одна одній. До прикладу, через суттєві відмінності підходів до теорії та практики фемінізму, Джон Сторі у праці «Теорія культури та масова культура» пропонує вживати термін у множині – фемінізми (а з різновидів виділяє ліберальний, радикальний, марксистський, також подекуди виокремлюють психоаналітичний, соціалістичний, екзистенціалістичний, постмодерністичний погляди на жіночий рух) [25, с.183-184; 23, с. 121].

Однак, як політичний термін, його почали вживати ще з початку XIX століття, і на той час він позначав узагальнений рух за рівні права обох статей, що означало початок переосмислення «природних» гендерних ролей. Історики вважають, що першим, хто вжив дефініцію фемінізм був Шарль Фур'є [23, с.121]. Інші дослідники дотримуються думки, що започаткувала його використання суфражистка Юбертін Оклер в 30-х роках XIX століття, яка називала себе феміністкою, а також підписувала так власні статті. У Франції дефініцію фемінізм більш часто почали вживати в 1892 році після феміністичного конгресу, і вже за кілька років по тому терміном почали послуговуватись у Західній Європі загалом та США [12, с.88]. Разом з тим, протягом 60-х років XIX - 20-х років XX століття у Західній Європі та Північній Америці поширеним був і термін «суфражизм», назва якого більше зосереджувала увагу на важливості боротьби жінок за право голосу на виборах, а власне дефініція фемінізм загальноживаною стала лише в 60-тих роках XX століття [23, с. 121; 15].

Ситуація в українському контексті доволі сильно відрізнялася від «світового» досвіду. Так, термінами суфражизм та фемінізм майже не послуговувались, причиною таких відмінностей, зокрема, стала політика

Російської імперії, яка популяризувала думку про ідею фемінізму як ненависті до чоловіків, натомість, аби не натрапляти на негативні реакції суспільства, діяльність покликану на здобуття ширших прав жіноцтвом називали просто «жіночим рухом» [15].

Як ми зазначали вище, одностайного визначення поняття фемінізм досі не існує. Так, до прикладу, американський словник Merriam-Webster окреслює фемінізм, як *«теорію політичної, економічної та соціальної рівності статей»* [12, с. 88], а також як *«організовану діяльність на захист жіночих прав та інтересів»* [12, с. 88]. В «Енциклопедії політичної думки» термін трактовано більш загально, як рух, який наголошує на нерівному соціальному становищі чоловіків та жінок, акцентує на менших правах жінок і сучасності, і минулого [12, с. 88].

Аналогічно до випадку з вживанням термінології, саме поняття «фемінізм» в українському середовищі має відмінний від західноєвропейського зміст. Наприклад, громадська діячка та історикиня Марта Богачевська-Хом'як упевнена, що відмінності між українським та західним фемінізмом настільки суттєві, що до нього вартує додати прикметник «прагматичний». Таке визначення притаманне жіночим рухам доіндустріальних країн та характеризується поступовим розвитком, а також браком теоретичного підґрунтя [12, с. 89-90].

Дослідниця вважає, що для жінок в українському контексті важливішим завданням було зосередитись на вирішенні соціальних проблем, однак при цьому менше акцентуючи увагу на подолання гендерної ієрархії, а більшу на посилення політичної залученості та на здобуття можливості розбудовувати громаду [12, с. 89-90]. Літературознавиця Віра Агеєва також наголошує на відчутній різниці між західним та українським фемінізмом. Як зазначає дослідниця, для жінок-феміністок в колоніальному дискурсі було важливо *«стати поруч з чоловіками в обороні України»* [30], вони прагнули брати активнішу участь в розбудові країни, а отже боролись здебільшого не за права, а за обов'язки [30].

1.2 Український жіночий рух XIX-XX століть

Згідно з вищенаведеними даними про жіночий рух в Україні, стає очевидним, що через колоніальний контекст розвитку країни, фемінізм розвивався відмінно від західноєвропейського. До прикладу, за словами дослідниці Марти Богачевської-Хом'як західні феміністичні ідеї створювались на основі соціологічних та радикальних суспільних поглядах, тоді як в українському дискурсі радикалізація була майже відсутньою [17]. Незважаючи на це, як зазначає антропологиня Світлана Одинець, українські представниці боротьби за права жінок поєднували два рухи – націоналізм та фемінізм, до того ж вони не поступалися своєю прогресивністю та наполегливістю *«зокрема й у сфері відстоювання прав жінок та можливостей жіночої самореалізації»* [18].

Постаттю, яка вплинула на розвиток українського жіночого руху свого та майбутніх поколінь, називають Михайла Драгоманова. Подібно до деяких західних представників ліберального феміністичного руху, для науковця важливо було окреслювати проблеми жіноцтва не окремо, а в загальному контексті, не зводячи фокус лише до фігури жінки. Такі поняття як демократія та рівні права для жінок Михайло Драгоманов майже ототожнював, запевняючи, що одне без іншого приречене на занепад. Незважаючи на те, що у власних працях Драгоманов майже не звертався до теми фемінізму, він став одним із популяризаторів профеміністичних творів в Україні. До прикладу, саме він розповсюджував у Львові працю Джона Стюарта Мілля *«Про підпорядкування жінки»*, чим залучив чимало представників інтелігенції до дискусії про положення жінки в суспільстві [12, с. 94-95].

Водночас із Михайлом Драгомановим, суттєвий вплив на перебіг фемінізму в Україні мала його сестра, письменниця, поетеса, перекладачка, Олена Пчілка. Письменниця мала активну, свідому громадянську позицію, на яку, безсумнівно, вплинув її брат, а також мати та батько [10, с. 17-18]. Окрім патріотично-націоналістичних поглядів та уваги до традицій минулого України, Олена Пчілка стала однією з центральних особистостей українського

жіночого руху. До прикладу, письменниця керувала декількома важливими проектами щодо закріплення жіночих прав у суспільстві. Це було Полтавське відділення Всеросійської спілки рівноправності жінок, а також журнал «Рідний край», за допомогою якого Олена Пчілка, публікуючи твори українських письменників та письменниць, популяризувала тези феміністичного руху, а отже, подібно до Михайла Драгоманова, підвищувала обізнаність українців у цій темі [12, с. 95]. Окрім творів, у часописі публікувалися новини жіночих організацій, не тільки українських, але й західноєвропейських. Поміж іншим, на сторінках журналу були присутні заклики до жінок щодо боротьби за власні права, здебільшого на освіту й розширення політичного та соціального впливу. Потуги Олени Пчілки знайшли відгук серед тогочасного жіноцтва, а її ініціатива зібрала двадцять тисяч підписів, що продемонструвало готовність жінок брати відповідальність за власну долю [2, с. 75].

У написанні власних текстів, письменниця також дотримувалась принципів освітлення теми емансипації. Наприклад, у новелі «Товаришки» Олена Пчілка вводить тематику боротьби за право на отримання хорошої освіти жінками. У новелі персонажки відображають не *«тих ніжних коханок, сестер і жінок, а постать жінки-патріотки»* [11, с. 54]. Олена Пчілка вводить у свій текст опозиційні відношення між героїнями-подругами, де одна понад усе прагне зостатись серед кола інтелігенції, а друга, образ якої відображав уявлення самої письменниці про те, якою ж має бути жінка сучасності, – духовно розвиненою, наділеною високими моральними якостями й бути готовою до боротьби за ідеї власного народу [11, с. 54].

Оповідання «Товаришки» було написане Оленою Пчілкою спеціально для видання першого жіночого альманаху «Перший вінок» 1887 року, над створенням та поширенням якого письменниця працювала разом із не менш значущою для українського жіночого руху постаттю – Наталією Кобринською [11, с. 53]. Метою альманаху було привернути увагу та підвищити рівень соціальної й політичної свідомості серед жінок-інтелігенток. Для цього у збірці деконструювались патріархальні установки, щодо однозначного призначення жінки, та порушувались теми жіночої суб'єктності й права на незалежність [29,

с. 104]. Разом із Наталією Кобринською вони створили альманах, який вперше відображав не лише жіночі проблеми, але й говорив про них від імені жінок, тут уже не було *«ні чоловічих псевдонімів, ні чоловіків-оповідачів, ні спроби імітувати чоловічий голос»* [2, с. 76], натомість з'явилась ініціатива розумного та сильного жіноцтва, яке більше не змушено було приховувати свого голосу [2, с. 76].

Діяльність альманаху «Перший вінок» підтримував й український письменник Іван Франко, який є однією з надважливих постатей, якщо говорити про розповсюдження та реалізацію феміністичних ідей в Україні чоловіками. Окрім безпосередньої допомоги жінкам-літераторкам, Іван Франко працював з гендерним питанням на політичній арені, виступав за надання жінкам аналогічних прав, що мали чоловіки. Разом з тим, науковець долучався до знесення догм патріархату, виступав за жіночий суверенітет, переосмислення ідеї сім'ї, а також пропагував позбавлення українських родин від *«економічного й релігійного гніту»* [12, с. 99]. Подібно до інших феміністів цієї доби, Франко пов'язував жіночий рух із загальнонаціональним, патріотичним. Вважав за необхідне для жінки мати не тільки право голосу, але й можливість навчатись у вищих навчальних закладах [21, с. 310; 12, с. 99-100].

Що ж до письменниці та громадської активістки Наталі Кобринської, то незадовго до спільної з Оленою Пчілкою роботою над альманахом, вона також створила жіночу організацію «Товариство руських женщин». Організація мала ідею, яку пізніше Наталя Кобринська також реалізувала у проєкті «Перший вінок» – залучення освіченого жіноцтва до феміністичних ідей, поширення знань про теорію фемінізму, зокрема, через літературні твори, а також приваблення жінок до участі в культурно-освітніх процесах [15; 2, с. 76].

Письменниця активно боролась за надання жінкам права на освіту різних рівнів: була засновницею ідеї петиції про право жінок на вищу освіту, відкриття жіночих гімназій, а також прагнула досягти можливості жінкам навчатись у класичних гімназіях [2, с. 77]. Пояснювала своє бажання допомогти жінкам у здобутті хорошої освіти Наталя Кобринська тим, що саме через брак знань про соціальне положення жінки в суспільстві, дівчата нерідко

обирали єдину знайому життєву дорогу – одруження та материнство. На погляд письменниці, саме за допомогою освіти дівчат можна було забезпечити їхню майбутню матеріальну незалежність, а отже й підвищення рівня суб'єктності в суспільстві. І саме на економічній незалежності Наталя Кобринська найбільше зосереджувалась у своїй діяльності. Дослідивши фінансову ситуацію в українських родинах XIX століття, письменниця звернула увагу на те, що часто через брак забезпеченості жінкам доводилось вдаватись до радикальних методів заробітку: проституції. Тож, на думку Кобринської, не соціалізм мав стати шляхом до вирішення проблем жінки, адже він лише збільшив би навантаження на неї, а натиск необхідно переважно робити на просвіту жіночої статі, що в результаті стане підґрунтям для реалізації у професійній сфері [12, с. 97-98; 2, с. 77].

У власній письменницькій творчості Наталя Кобринська також пропагувала феміністичні погляди. Її три найвідоміші твори – «Дух часу», «Задля кусника хліба» і «Ядзя і Катруся» на думку дослідниці Алли Швець *«органічно злютовуються у тематичний цикл чи свого роду феміністичну трилогію»* [31, с. 96]. У цих текстах Наталя Кобринська звертала увагу на особливості жіночої статі, причому не тільки на жінок-інтелігенток, але на різні прошарки суспільства, розвіювала патріархальні стереотипи, робила спроби утворити систему, де жінка не має бути «протилежністю» до чоловіка, а пропагувала ідеї формування незалежної особистості, яка має право на самовизначення. Писала Наталя Кобринська й про жіночу тілесність та відділення жінки від лише ролі матері та дружини, хоча й проблему материнства не оминала. Ідеї Кобринської були настільки прогресивними та подекуди радикальними, що саме вони стали натхненням для наступних поколінь культурно залучених жінок [31, с. 96].

Під наглядом Олени Пчілки, про феміністичні ідеї якої ми розповіли вище, формувалась іще одна особистість, яку неможливо оминати, говорячи про український жіночий рух, – Леся Українка. Очевидно, саме Олена Пчілка вплинула на світогляд доньки, тож у Лесі Українки з самого дитинства не складалося жодних сумнівів щодо потреби жінки мати рівні права з чоловіком.

Письменниця росла в сприятливіших умовах, належала до «*фемінізму другої генерації*» [12, с. 96] адже вже мала наочну основу феміністичної теорії – життєпис та творчість Олени Пчілки.

Феміністичні погляди Лесі Українки доволі сильно відрізнялись від основ попередниць. Дослідниця простежувала різне ставлення до жінки на території України та в західноєвропейських країнах, вважала, що українські жінки досягли значно більшого в боротьбі за рівні права. Окрім того, Леся Українка писала про більший прогрес у ставленні до жінки в Наддніпрянській Україні в порівнянні з Галичиною [12, с. 96]. Тож, на відміну від попередніх представниць феміністичного руху, поетеса виходить за рамки вивчення зображення жінки в Україні, а в своїх статтях починає детально аналізувати жіночі образи у творах закордонних письменників [21, с. 311]. Як наслідок дослідження творчості минулих поколінь, Леся Українка виокремлює архетип жінки «*знеособленої*», «*сентиментально-покірливої*», «*незалежної*», «*оригінальної*» [16, с. 67], а також уявлення про жінку, як про слухняну та терплячу. Однак, письменниця наголошувала на тому, що така конкретизація жіночої моделі занадто звужує її потенціал, тож виступала проти «*навішування ярликів*» на жінок, натомість пропагувала дослідження жіночої долі зважаючи на особливості кожної конкретної представниці цієї статі [16, с. 67-69].

Ще однією письменницею та діячкою феміністичного руху в Україні, твори якої разом зі спадщиною Лесі Українки увійшли до всесвітньої історії жіночих рухів, є Ольга Кобилянська. Діячка, подібно до попередниць, прагнула підвищити рівень просвіти серед українських жінок, саме тому стала не лише учасницею, але й однією з засновниць Товариства руських жінок на Буковині. За період роботи в об'єднанні, Ольга Кобилянська змогла поринути в феміністичні ідеї з головою та вибудувати власний світогляд [12, с. 96]. Саме там письменниця почала говорити про потребу відмови від патріархальних традицій минулого, від погляду на жінку лише з погляду біології, а також від осмислення образу представниць жіночої статі через ролі матері та дружини. Ольга Кобилянська стверджувала, що немає важливішого права для жінки, як право на самоусвідомлення та незалежну самореалізацію. Письменниця

обстоювала можливості жінки до здобуття гідної освіти, вибору професійного спрямування та засуджувала спроби обмежити жінок у власних цілях [24].

Власну художню літературу Ольга Кобилянська також виробляла за принципами фемінізму. Писала здебільшого про жінок, основною метою яких є здобуття моральної та матеріальної незалежності від чоловічого впливу. У своїх творах письменниця зосереджувала увагу на постатях сильних жінок, які, незважаючи на труднощі й перепони, віддають останнє, аби досягти поставлених цілей [12, с. 96]. Підкреслюючи протест проти патріархальних норм тогочасного суспільства, Ольга Кобилянська дає змогу своїм жіночим персонажкам прагнути пошуку себе та отримувати гарну освіту, заради чого ті навіть їдуть до інших країн. Окреслює письменниця і долю самотньої жінки, проте вона не виділяє таку характеристику за недолік, а навпаки. Самотність у творах Кобилянської зазвичай не є вироком, а радше постає вибором, який може зробити лише та жінка, котра досягла певного рівня впевненості у власному життєвому шляху [28, с. 399-400].

1.3 Англійський фемінізм ХХ століття

Проблема гендерних ролей, визначення місця жінки актуальна зараз, як ніколи. Однак, це зовсім не нова тема для осмислення, адже двадцяте століття стає ґрунтом для подальших досліджень, а найбільше на конструювання ідеології сучасного фемінізму вплинули французький, англійський та американський жіночі рухи ХХ століття. Аналізуючи доробок британського феміністичного руху ХХ століття неможливо оминати постать письменниці Вірджинії Вульф та її одну з найвідоміших праць “A Room Of One’s Own” 1929 року, що в українському перекладі має кілька варіантів: «Власний простір» або «Власна кімната» (надалі будемо послуговуватись першим варіантом перекладу).

Феміністична праця зосереджується не на загальних проблемах усіх жінок, фокус тут звужений, а в центрі уваги перебуває жінка-письменниця,

жінка-мисткиня. Вірджинія Вульф пише про патріархальну парадигму, в якій жінка не могла повноцінно існувати в мистецтві, адже і цей аспект цілком зайняли чоловіки, тоді як для жінки бути популярною вважалося непристойно. Така ситуація, цілком очікувано, спровокувала хвилю анонімізації жіночого письма, коли представниці цієї статі мали підписуватись чоловічими іменами, аби їх твори читали та, більш імовірно, сприймали всерйоз. Окрім того, аналізуючи ситуацію, в якій опинились жінки, Вірджинія Вульф відмічає те, що за XVI-XIX століття прогресу в ставленні до жіночої творчості майже не відбулося [27, с. 57].

Аналізуючи жіночу творчість, Вірджинія Вульф доходить також інших висновків. Наприклад, зважаючи на жанрову та тематичну складову, відзначає те, що письмо жінки доволі помітно відрізняється від чоловічого. Наприклад, нечасто персонажами жінок є чоловіки, натомість чоловіки в усі часи пишуть про жінок: небезпечних чи ідеальних, «бездушних» чи «богоподібних», але пишуть [34, с. 20-23]. Окрім того, письменниця зазначає, що свідомість людини дуальна, що в кожній, незалежно від статі, існує щось від обох чоловічої та жіночої. В. Вульф впевнена, що поки людина «блокуватиме» впливи однієї з частин, їй не вдасться на повну силу продемонструвати свій творчий потенціал, бо лише у взаємодії обох створюється гармонія [27, с. 59].

Так, *«під впливом спільної вітальні»* [27, с. 58] жінка, постійно перебуваючи в оточенні інших людей, мимовільно всотує їхні почуття та емоції, стає свідком різних типів стосунків, що відбивається на стилі письма. Письменниця відзначає, що саме це ставало причиною майже одноголосного жанрового вибору – роману. Саме через відсутність власного простору, а отже й спокою, місця для концентрації на власних думках, жінки здебільшого не обирали жанр драми, а також переважно не писали поезії. Що ж стосується тематичного навантаження, то й тут Вірджинія Вульф відзначає простоту, прямолінійність та невибагливість. Письменниця пояснює це відсутністю достатньої кількості досвіду, що міг би стати натхненням для, до прикладу, написання пригодницьких романів [27, с. 58-59].

Осмилюючи життя жінок XX століття, а також їхніх пращурок,

Вірджинія Вульф спостерігає величезну кількість упереджень, які стосовно жінки, виголошували священнослужителі, філософи та навіть учені. Більш того, відносна свобода жінки, яку вона вже мали на той час, а також їхній моральний розвиток, мало покращили ситуацію з утвердженням жінки в суспільстві, як повноцінного суб'єкта. Зважаючи на таку тенденцію, письменниця усвідомлює та пропагує не тільки загальну повагу до жінки, але й економічну незалежність [6, с. 133-134]. Її культова цитата "*a woman must have money and a room of her own if she is to write fiction*" [34, с. 3] розлетілася світом та викликала в читачів різноманітні реакції. Однак, письменниця влучно розкриває свою тезу та пояснює її на прикладах з життя її знайомих жінок.

У «Власному просторі» Вірджинія Вульф наголошує на тому, що через патріархальні установки, брак освіти, обмеження у виборі сфери діяльності жінки стають «бідною» статтю, а отже втрачають суб'єктність. Порівнюючи з досвідом чоловіків, письменниця припускає, що така нерівність у спроможності до реалізації є результатом постійного звуження ролей жінки. Тож, за умови рівного ставлення до обох гендерів протягом історії людства, жінки, подібно до протилежної статі, змогли би вибудовувати умови для власного розвитку в різноманітних сферах, а отже й утверджуватись як незалежні особистості, а головне – мати фінансову основу для побудови життєвого шляху на власний розсуд [34, с. 15-16]. Яскравим прикладом того, як підхід до дітей різних статей впливає на їхній розвиток, Вірджинія Вульф називає Вільяма Шекспіра та його сестру. Народившись в одній сім'ї, зростаючи в однакових умовах, ці двоє виховувались геть по-різному. Вільям отримував найкращу освіту, заохочувався батьками до розвитку, тоді як доля його сестри, яка мала подібні до братових таланти та захоплення, була визначена одруженням з чоловіком, якого обрали для неї батьки. Як наслідок, патріархальні цінності не залишили сестрі Шекспіра жодного шансу реалізувати свій імовірний талант у письмі [34, с. 34-36].

1.4 Французький фемінізм ХХ століття

Говорячи про французький фемінізм, доробок якого, очевидно, мав величезний вплив на розвиток жіночих рухів усього світу, варто згадати про критикинь, які мають найбільший авторитет серед французьких оглядачок літературної творчості та, які розвивали теорії жіночого письма (*Écriture féminine*) – Елен Сіксу, Люс Ірігаре, Юлію Кристеву. У нашій роботі ми зосередили увагу на доробку Симони де Бовуар – письменниці й філософині. Французка, на відміну від британки Вірджинії Вульф, котра концентрувала увагу на жінці-мисткині, звертається до більш широкого питання гендерної рівності у праці «Друга стаття» 1949 року [22, с. 178].

Письменниця шукає причини нерівного становища жінки та чоловіка в суспільстві, досліджуючи джерела, що вплинули на побудову гендерної ієрархії. Симона де Бовуар стверджує, що чоловіки *«повсюдно і в усі часи»* [3, с. 33] вважали свою статтю «первинною», вищою. У своїй праці філософиня підважує установи про «неправильність» жінки, однак розглядає жінку через категорію «іншості», відносно до чоловіка.

Визначаючи, чому вищість чоловіка над жінкою сприймається настільки беззаперечно, Симона де Бовуар звертає увагу на теологічні тексти, а саме їхні патріархальні інтерпретації. Так, наприклад, біблійна легенда, де Бог створює Єву з ребра Адама, згідно з таким баченням тексту, підтверджує думки про «другорядність» жінки, її випадковість. Іншими підставами для закріплення гендерної нерівності можуть бути висловлення всесвітньо відомих та, безсумнівно, авторитетних філософів Аристотеля й Томи Аквінського про неповноцінність жінки в порівнянні з чоловіком. Усі вищенаведені тези підтверджують той факт, що жінку дуже тривалий час розглядали не як повноцінний суб'єкт, а лише, як об'єкт, що певними якостями відрізняється від «норми» – чоловіка [3, с. 26-27].

Саме тому важливим акцентом у роботі «Друга стаття» є визначення статусу жінки як суб'єкта. Симона де Бовуар стверджує, що жінка довгий час була обмеженою в реалізації, адже через історичні передумови мала менше,

або ж не мала зовсім, ресурсів для цього [3, с.32-33]. Однак, своєю працею письменниця пропонує відхід від «жінки-об'єкта» на користь повноправності. Симона де Бовуар заперечує думки про єдино правильне жіноче призначення, наголошуючи на тому, що ця ідея є лише соціальним конструктом, що сформувався протягом історії в наслідок *«придушення світом чоловіків»* [5, с. 127; 3, с. 246]. Так, у праці «Друга стаття» Симона де Бовуар робить спроби протидії патріархальним установкам щодо того, що жінку вирішує стаття, з якою вона народилася, а отже звертає увагу на розрізнення понять «стаття» та «гендер». Письменниця наголошує на тому, що *«жінкою не народжуються, а стають»* [23, с. 123-124], що набір рис, які стереотипно прийнято вважати притаманними жінкам, насправді зумовлені культурним і соціальним контекстом, а не самою статтю [5, с. 127; 23, с. 123-124].

Наголошує Симона де Бовуар і на різних долях жінок та чоловіків. Так, письменниця зазначає, що перед чоловіком майже не існує обмежень у виборі життєвого шляху. Навіть не зважаючи на деякі шкідливі стереотипи, чоловік має право на самостійний розсуд розпоряджатися власною долею, кар'єрою та зв'язками з людьми. Натомість для жінки, зазначає Симона де Бовуар, майбутнє вже передбачено, а її основними ролями, ніби за замовчуванням, є материнство та заміжжя [3, с. 247]. До того ж, вступивши в шлюб, жінка, як і в інших суспільних взаємодіях, перебуває в нижчому за чоловіка становищі: бере чоловікове прізвище, зобов'язується продовжувати рід, доглядати за сімейним побутом, тож у «традиційному» суспільному устрої навіть «та єдина» жіноча доля передбачає залежність від чоловіка [4, с. 11].

1.5 Американський фемінізм ХХ століття

Неможливо занурюватись у тематику феміністичних рухів та розвитку феміністичної критики ХХ століття, але обійти увагою американські впливи, зокрема таких постатей, як Кейт Міллет й Елейн Шовалтер, котрі переглядали літературний канон у жіночих текстах. У нашій роботі зосереджуємося на

одній з найвпливовіших представниць американської феміністичної критики – Бетті Фрідан. Жінка займає важливе місце в діянні так званої другої хвилі фемінізму, а особливо вплинула на розвиток ліберального руху. Центральною працею Бетті Фрідан є “The Feminine Mystique” 1963 року, що в українському перекладі має варіацію «Загадка жіночності» [32]. Як представниця ліберального жіночого руху, Бетті Фрідан зосереджувала зусилля на тому, щоб здобути для жінок абсолютної рівності з чоловіками, саме тому основними темами для обговорення в книзі є *«родина і професійна діяльність»* [9, с. 47].

У своїй книзі Бетті Фрідан наголошує на тому, що в 60-х роках ХХ століття жінка не мала свободи у власних діях. Так, майно жінки звичайно належало чоловікові, а в окремих штатах жінка навіть не мала права розпоряджатися власним заробітком (наприклад, для отримання кредиту в банку необхідною була присутність чоловіка, який би взяв на себе всю відповідальність) [33]. Усі умови були створені для того, щоб обмежити суб’єктність жінки, не залишити їй іншого вибору, як пов’язати життя з чоловіком, від якого вона залежатиме.

Подібно до Симони де Бовуар, Бетті Фрідан відзначає обмеженість можливостей у реалізації для жінок. Феміністка зазначає, що в голови дівчат ще зі школи, якщо не раніше, починають закладати думки про обов’язковість шлюбу та тому, що їхній найпривабливіший життєвий шлях – це одруження та материнство. Досліджуючи положення жінок у суспільстві, авторка зосереджується на роках після Другої світової війни та відзначає помітний занепад феміністичних ідей минулих десятиліть. Маніпулюючи на понятті «жіночності» відбувалося нав’язування патріархальних стереотипів, через що багато жінок почали відмовлятися від освіти, розвитку кар’єри та пошуку себе заради ідеї заміжжя та *«життя в приміському будиночку»* [35] (переклад наш) замість спроб пошуку власної долі [35].

Як наслідок, посилення протиставлення між «жіночністю» та «нежіночністю», призвело до втрати потенційних спеціалісток, а отже погіршення економічного стану в США [35]. Окрім того, у результаті панування гендерних стереотипів, зосередження всіх зусиль на монотонних

заняттях, які ніяк не покривають потребу в самореалізації, – догляді за побутом, чоловіком і дітьми – жінки почали почувати себе пригнічено, нещасливо, втрачати гармонію в родинних зв'язках, а також бажання зрозуміти своє призначення [9, с. 47; 7, с. 198]. Разом з тим, Бетті Фрідан не заперечує важливість сім'ї, а лише пропонує оптимізацію стосунків, де, за допомогою партнерської взаємодії, чоловік та жінка ділитимуть обов'язки, працюватимуть над створенням комфортного побуту разом. Авторка зазначає, що саме за такої умови жінці не доводилось би обирати між «жіночним» шляхом дружини та матері й «нежіночним» – досягненням професійних цілей, натомість з'явилась би можливість поєднувати. До того ж, на думку письменниці допоміжними засобами в покращенні становища американської домогосподарки мають бути більша залученість у соціальне та політичне життя, право на хорошу освіту, можливість отримувати післяосвітнє навчання та доступ до незалежного вираження власної креативності [26].

Однак, інша особливість, яку виділяє Бетті Фрідан, зовсім протилежна і полягає в тому, що навіть жінки, які обрали будувати кар'єру, однаково натрапляють на упередження щодо своєї статі, а отже *«почувають себе працівниками другого сорту порівняно з колегами-чоловіками»* [9, с. 47]. І хоча таке ставлення нерідко призводить до зневіри у власних силах, авторка вважає, що це не найкращий вихід, а натомість необхідно з самого початку побудови кар'єри обстоювати право бути на рівних умовах із чоловіками. Імовірно, надихнувшись працями попередниць, а особливо Вірджинії Вульф, Бетті Фрідан закликає жінок до «сестринства», що полягає не тільки в допомозі жінкам, але й більш загальних ідеях – зосередженні на здобутті поваги, довіри в професійному колі, демонстрації повного потенціалу жіночої статі, аби наступні покоління жінок не лише надихались долями попередниць та обирали інакший від конвенційно правильного шлях розвитку, але й мали легший шлях до самореалізації [35].

Розділ 2. Розвиток української літературної феміністичної та гендерної критики у часи незалежності України

2.1 Соломія Павличко «Фемінізм»

Початок незалежності України відзначений не тільки суттєвими змінами в політичному устрої країни, а й загалом переосмисленням попередніх поглядів на усталені норми й порядки. Цей період окреслений посиленням свободи, а отже зародженням розвитку важливих рухів. У дев'яності роки ХХ століття розквіту набуває в Україні феміністична літературна критика, а однією з основних постатей, завдяки якій цей напрям мав можливість не тільки з'явитись в українському літературознавстві, але й отримати чималий розвиток, є Соломія Павличко. Напевно, найбільш відомою та найбільш цитованою сучасними українськими феміністичними критикинями та критиками є книга «Фемінізм» 2002 року. Складається праця з доробку літературознавиці 90-х років: зі статей, інтерв'ю, досліджень, а також розмов і конференцій на тему емансипації в контексті літератури.

Соломія Павличко одна з перших в Україні почала аналізувати творчість відомих письменниць та письменників саме з погляду феміністичної критики. У власному аналізі дослідниця звертається до праць попередніх десятиліть: до англійських та французьких представниць жіночого руху, зокрема до книг Вірджинії Вульф «Власний простір» і Симони де Бовуар «Друга стаття». Останню працю Соломія Павличко називає фундаментальною, зазначає, що саме з неї розпочалась літературна феміністична критика. Авторка пише, що робота французки написана з рецепції жінки, а отже наголошує на деталях, які раніше залишались непоміченими. Це й бажання всесвітньо відомих письменників продемонструвати жінку як несамостійну, ненадійну, недостатньо інтелектуально розвинену істоту, і зведення жінки лише до об'єкту споглядання чоловіком. У праці «Фемінізм» неодноразово наголошено на необхідності застосування феміністичної критики, «більш раціональної, серйозної і рефлексивної» [20, с. 23] як протидії патріархальним прочитанням

[Ф; с. 19-23].

Говорячи про феміністичні настрої в Україні, Соломія Павличко наголошує на тому, що надто тривалий час ця течія сприймалася чужою через те, що прийшла до нас із Заходу. Натомість, дослідниця простежує тенденцію до ідеалізації минулих історичних епох (таких як гетьманщина, козаччина). Зважаючи на настільки нестабільне ставлення до фемінізму в Україні, Соломія Павличко пропонує деконструювати ідеалічність минулого за допомогою жіночого погляду на літературні тексти [20, с. 29-31].

Авторка звертає увагу на поширені міфи щодо положення жінки в суспільстві в часи гетьманщини, Російської та Австро-Угорської імперій, а також у Радянському союзі. Перше уявлення, яке переосмислює Соломія Павличко – впливове місце жінки в суспільстві та літературі відповідно. Дослідниця зазначає, що незважаючи на велику кількість важливих прізвищ жінок у літературі кінця XIX-XX століття, це не може бути аргументом гендерної рівності та неупередженості щодо жіноцтва в контексті України, адже загалом жінки практично не мали вільного доступу до розвитку у відмінних від мистецьких сферах. Наступним твердженням, яке розглядає дослідниця є уявлення про українську культуру, як про *«жіночу, фемінізовану»*, [20, с. 32] що пов'язано із стереотипним уявленням про жінку, як малоосвічену, нерішучу та надто емоційну. Зважаючи на основу наведеного міфу, завдяки феміністичному прочитанню його легко спростувати [20, с. 32-33].

Ще одним аргументом, який використовували противники ідей фемінізму, є зображення жінок у літературі безперечними героїнями, ставлення до жіночих персонажів, як до довершеного об'єкта натхнення. Соломія Павличко зазначає, що частково така тенденція дійсно існувала, але саме вона стала причиною зворотного процесу – демонізації жінок у літературі. До прикладу, в іншій праці *«Націоналізм, сексуальність, орієнталізм»*, де авторка детально аналізує творчість українського сходознавця, історика, письменника й поета Агатангела Кримського, дослідниця помічає не лише десакралізацію жіночої фігури, але й зовсім негативне ставлення до неї. Так, в єдиному романі

Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» літературознавиця прослідковує абсолютну ненависть та зневагу до жіноцтва: *«На погляд головного героя роману та його автора, весь світ – публічний дім, усі жінки – повії. Інших варіантів немає»* [19, с. 86]. Разом з тим, Соломія Павличко підмічає ненависть Лаговським до абсолютно всіх жінок, навіть до образу Богоматері [20, с. 33-34; 19, с. 85-87].

Окрім того, навіть тема кохання в Кримського постає такою, що виключає жіночу присутність. Точніше, кохання з жінкою в романі постає неправильним, брудним, трактується лише через тілесність (наприклад, сексуальний контакт Лаговського з його ученицею Зоєю відбувається лише заради задоволення цікавості, та навіть цей процес викликає в головного героя почуття огиди). Натомість, Соломія Павличко відзначає, що для персонажів роману правильнішою, святішою любов'ю *«має бути кохання між рівними – тобто між чоловіками-інтелектуалами»* [19, с. 80, с. 80-84].

Окрім деконструювання патріархальних поглядів на положення жінки в літературі, у праці «Фемінізм» Соломія Павличко звертається також до аналізу представників та представниць української культури, які посприяли розвитку феміністичних поглядів у суспільстві. До прикладу, авторка аналізує доробок Марії Вілінської, український та російський періоди її творчості. Дослідниця означає її тексти, як національні, а також феміністичні. Звісно, зважаючи на соціальні тенденції того часу, Марка Вовчка не можна назвати суто феміністкою, скоріше це був початок усвідомлення іншого жіночого образу в літературі. Так, у повісті «Три сестри» (переклад наш) відбувається переосмислення форми, а на центральний план виводяться жіночі персонажі. Тож Соломія Павличко відзначає вагомість такої зміни, адже замість «традиційного» зображення жінки, яку вводили в сюжет лише для окраси головних героїв-чоловіків, письменниця зображує жінок-борчинь, характери яких підкреслює впертістю, негнучкістю і цілеспрямованістю. Жінки в Марії Вілінської лише починають розуміти власну силу та роблять потуги, аби змінити власну долю, вони усвідомлюють власну відмінність, але вже не сприймають її як недолік, а навпаки – плекають свою самотність. Соломія

Павличко наголошує на тому, що твори Марка Вовчка до неї не аналізували з погляду феміністичної рецепції, хоча саме письменниця вводить до літератури поняття «нової жінки» та зужує фокус на жіночих персонажах ще *«задовго до fin de siècle, коли схожі характери стали більш прийнятними й поширеними в європейській літературі»* [20, с. 90].

Відзначає Соломія Павличко й внесок чоловіків до процесу емансипації в Україні. Основну увагу приділяє двом постатям – Іванові Франку та Михайлу Павлику. Останнього, як зауважує авторка, сильно критикували за оповідання «Ребенщуків Тетяна» та «Громадський друг», де письменник освітлював проблеми жіноцтва. Михайла Павлика звинуватили в підриві репутації шлюбу та церкви, хоча сам письменник протистояв обвинуваченням, пояснюючи, що праця «Поневолення жінок» Джона Стюарта Міла, з подібними до Павликових тезами, продавалась у вільному доступі та навіть вивчалась у Львівському університеті. Щодо діяльності Івана Франка, то авторка наводить у приклад працю «Жіноча неволя в руських піснях народних», як першу спробу проаналізувати положення жінки в суспільстві, відображене в літературних текстах України, а також світових класиків. Соломія Павличко пише, що Франко підкреслював нічим невмотивовану мізогінію, присутню в текстах, виступав за переосмислення ставлення до жінок, вважав феміністичні практики засадничими та пропагував їх [20, с.121-122].

«Центрально постаттю українського феміністичного руху» [20, с. 121] Соломія Павличко називає Наталю Кобринську, яка надихалась змінами ставлення до жінок у світі, готовністю жінками братися до боротьби за власні права та можливості. Авторка праці «Фемінізм» звертає увагу на громадську діяльність Наталі Кобринської: на заснування Товариства руських жінок, діяльність створеного спільно з Оленою Пчілкою жіночого альманаху, а також на значну кількість статей, присвячених темі емансипації. Особливо, за спостереженнями Соломії Павличко, для Наталі Кобринської важливою була тема жіночого письма й утвердження місця жінки в царині літератури. Для того, аби підвищити цікавість жінок до літературної творчості, Наталя Кобринська пропонувала феміністичне прочитання західної літератури. Так, на

прикладі п'єси «Ляльковий дім» Генріка Ібсена письменниця зосереджує фокус на несправедливому ставленні до жінки в колі сім'ї, описує поневолення Нори та її бунт *«проти тиранії чоловіка»* [20, с. 124, с. 121-123]

Аналізуючи представлені в «Першому вінку» твори Кобринської, а також провідний текст «Дух часу», дослідниця наголошує на феміністичному мисленні авторки, акцентування на долі жіноцтва за жіночої точки зору. Загалом, майже всі лейтмотивні тези оповідань Наталі Кобринської було запозичено із теорій західноєвропейських жіночих рухів – соціалістичних, основними Соломія Павличко визначає боротьбу за права жінок на освіту, фінансову незалежність, гідні умови праці, а також виборчі права; переосмислення положення жінки в суспільстві, припинення обмеження жіночої ролі до матері та дружини; право на вільний вибір партнера для заміжжя. Окрім цього, у творчості Наталі Кобринської був присутній пункт, який відрізняв її ідеологію від західної: вона виступала за рівне становище жінки з чоловіком *«у національній боротьбі і в справі просвітянській – у вихованні народу»* [20, с. 29, с.123, с. 172].

Іншими постатями, на важливості феміністичного впливу яких наголошує Соломія Павличко, є Леся Українка й Ольга Кобилянська. Авторка підкреслює те, що саме творчість цих мисткинь внесла різючі зміни до традиції української літератури. Леся Українка й Ольга Кобилянська у своїх доробках змогли досягти лібералізації й демократизації української творчості. Незважаючи на різне географічне розташування, а отже й відмінні політичні впливи на письменниць (Наддніпрянина – Леся Українка, Буковина – Ольга Кобилянська), обидві мали схожу проблематику текстів, а зрештою, набули визнання. Як зазначає Соломія Павличко, письменниці не лише перейняли тенденції жіночих рухів у Європі, а також завдяки їхній діяльності українська література стала об'єктом дискусій у західному світі. Літературознавиця запевняє, що саме творчість Лесі Українки та Ольги Кобилянської позначена найбільш помітною феміністичною ідеологією, а після них відбувся занепад, жіноче переосмислення літературного процесу припинилось *«аж до*

дев'яностих років нашого¹ століття, хоча жінки-письменниці залишалися» [20, с. 172, с. 181].

Говорячи про Лесю Українку, Соломія Павличко впевнена, що та була переконана, що засад демократичної держави неможливо дотримуватись цілком без досягнення гендерної рівності [20, с. 60], тому й виділяла першочерговість теми незалежності жінки [20, с. 125]. Хоча в ранній творчості письменниці переважала народна тематика, в пізніших драмах Леся Українка зосереджує увагу на долі жіноцтва, хоча саме такі тексти мисткині тодішні критики прагнули нівелювати через невідповідність канонам і, можливо, меншу, на їхню думку, значущість піднятих тем.

Як приклад одного з перших творів Лесі Українки з феміністичною тематикою, Соломія Павличко наводить драму «Блакитна троянда», головна героїня якої – жінка з цінностями нового часу, вона освічена, вільна та прагне розвитку [20, с. 215]. У праці «Фемінізм» авторка підкреслює провідну ідею феміністичної думки Лесі Українки, зазначає, що кожна з персонажок її драм символізує “*variations on the theme of women’s tragedy: betrayal in relationships with women, women’s solitude, women’s patriotism that is sometimes deeper than men’s, and dramatic feminine devotion to truth*” [20, с. 136-137]. Окрім того, для жінок у творах Лесі Українки важливою є тема любові, насамперед взаємної, щирої й неупередженої, отже письменниця цілком переглядає традицію стосунків, яка раніше осмислювалась лише через патріархальний погляд, та навіть традицію шлюбів із розрахунку [20, с. 139].

Аналізуючи творчість Ольги Кобилянської, Соломія Павличко знаходить як спільні з ідеями Лесі Українки мотиви, так і відмінні. Звісно, принципи емансипації притаманні обом мисткиням, проте, на думку дослідниці, в Ольги Кобилянської вони проявляються ще активніше. Письменниця також виводить у центр оповідей жінок та їхні долі, при чому жінки це освічені, натхненні й сміливі творити власний життєвий шлях. Натомість майже всі чоловічі персонажі в О. Кобилянської – або антагоністи, або просто нудні й не надто

---

¹ XX століття.

важливі для сюжету. Через те, що для Ольги Кобилянської безумовно важливою була тема освіти для жінок, її персонажки, представниці «нового жіноцтва», теж зосереджені на здобутті гарних інтелектуальних навичок для здобуття незалежності.

Також, Соломія Павличко відзначає те, що Ольга Кобилянська вводить у свій текст жіночу тілесність, вона відмовляється від протиставлення «земного кохання» із платонічним, натомість прагне описати світ жіночої сексуальності з обох боків. Авторка зазначає, що вперше в українській літературі сцена сексу з'являється саме у творі Кобилянської «Природа». Також тема дослідження власних тактильних відчуттів, усвідомлення своєї привабливості, отримання задоволення під час фізичної взаємодії з чоловіком простежуються в інших творах письменниці: «Земля» та «Людина». Соломія Павличко зауважує, що нерідко Ольга Кобилянська вдається до синестезії, наприклад, задля опису тілесності жінки у повісті «Людина», письменниця використовує звучання етюдів Шопена, або ж постійний музичний супровід у творі «Меланхолійний вальс» *“underlines the sensual nature of the relationships binding the three female protagonists of the story”* [20, с. 144].

Невтішної думки доходить Соломія Павличко, аналізуючи українську літературу пізніших періодів. На думку дослідниці, феміністичні ідеї зникають з тогочасної творчості аж до 90-х років ХХ століття. Не забуває авторка й про Ліну Костенко, однак стверджує, що та, хоча й стала визначною для національного тексту, феміністкою вже не була, лише прагнула у власній творчості до повернення до міфу про ідеальну жінку. За твердженням Соломії Павличко, причинами цього стала асоціація жіночих рухів із більшовизмом, заборона інтимності в текстах, а також тиск суспільства на жінок у Радянському союзі, які мали перебрати на себе і «класичні» ролі, виконувати всю хатню роботу, і зобов'язані були мати звичайну, оплачувану, роботу. Фемінізм відроджується вже в період незалежності України, серед представниць Соломія Павличко називає Галину Пагутяк, Любов Пономаренко, Валентину Мастерову, Євгенію Кононенко, Людмилу Таран та звісно Оксану Забужко, «Польові дослідження з українського сексу» якої стали

«викликом патріархальним підвалинам українського суспільства» [20, с. 186] завдяки своїй нецензурованості та щирості виявлення жіночої тілесності.

2.2 Тамара Гундорова “Femina Melancholica”

Наступною центральною працею української феміністичної та гендерної критики, на нашу думку, є монографія Тамари Гундорової “Femina Melancholica”. На відміну від попередньої роботи, ця написана враховуючи вужчий погляд до вивчення питань фемінізму в Україні, адже основну увагу Тамара Гундорова приділяє творчості Ольги Кобилянської. Ця праця характеризується новітнім підходом до літературних текстів письменниці, адже розглядається не тільки через призму досвіду західноєвропейського феміністичного руху (Ганни Арендт і Юлії Крістевої), а також за допомогою психоаналітичної критики [8]. Також Тамара Гундорова використовує для власних інтерпретацій засади ніцшеанського погляду та платонівського тексту. Окрім того, дослідниця Надія Копилова зазначає, що *«У роботі розглянуті форми андрогінної та гомоеротичної ідентифікації у творах і життєвих практиках О. Кобилянської, в дискурсі листування Кобилянської і Х. Алчевської. За твердженням дослідниці, андрогінність є “...ключем до розуміння нарцисичної моделі модерної культури”» [14].*

У монографії Тамара Гундорова називає ставлення до постаті Ольги Кобилянської *«типово маргінальним»* [8]. Таке сприйняття її творчості авторка пояснює новітністю ідей та підходів письменниці, водночас з тим, неготовність суспільства відмовитись від традиційних установок. Одним з таких підходів Тамара Гундорова виділяє нарацію від імені жіночих персонажів. Нерідко жіночий погляд Ольга Кобилянська демонструє через образ природи. Авторка праці зазначає, що природа в письменниці на початку була асоційована з чоловіком, а точніше була відображенням патріархального устрою, чимось, що сприймається, як «традиційне», «вічне», «незмінне», а також грубе, саме таким, якому протистоять героїні повістей Кобилянської. Однак, Тамара

Гундорова зазначає, що у творі «Битва» письменниця переосмислює образ природи, наділяє її також символікою жіночого. У новелі створено опозицію природного, у відображенні фемінного, та людського, символічно зображеного маскулінними рисами, а природа в творчості письменниці стає одним із методів відображення жіночого тілесного досвіду [8].

Водночас з тим, Кобилянська залишає взаємоіснування жіночого та чоловічого у явищі природи, однак роблячи акцент на протистоянні цих двох сторін, зображуючи маскулінну, як менш динамічну, більш схильну до регресії, тоді як фемінна сторона стає радше відображенням «*”вищої” культури*» [8]. Таким чином, як зазначає Тамара Гундорова, Ольга Кобилянська розриває шаблонно-патріархальні уявлення про суспільний устрій, дає жінці вище місце, можливість вийти за рамки уставлених норм для жіноцтва, пошуку істинного місця, яке не залежатиме від попередніх традицій. Письменниця створює довершений образ «*нової жінки*», в якому порушує недоступні до того теми: високоморальність, освіченість жінок, місце жіноцтва в культурі. Поміж іншим, Тамара Гундорова *«посилаючись на М. Фуко, зауважує, що інтимність прийшла у світову літературу щойно за часів декадансу та утверджувалась у правах на прихильну увагу достойної читацької аудиторії нелегко й нешвидко»* [13], тож відзначає у творчості Ольги Кобилянської доволі революційну тематику – окреслення природи жіночої сексуальності, ознайомлення із тілесним досвідом жінки, а також усвідомлення емоційності й чуттєвості жіночої статі [8].

Іншим аспектом феміністичної модерної творчості Ольги Кобилянської Тамара Гундорова розглядає становлення незалежності жінок. Письменниця розглядає це питання зі сторони сильних, власних жінок, які, через певні внутрішні за зовнішні упередження, підкоряються чоловікам. Так, наприклад, у повісті «Царівна» головна героїня Наталка *«відчуває покору, зустрічаючись із Орядином, який їй подобається»* [8], однак це почуття не подається прикритим стереотипом про жіночу слабкість, натомість воно збуджує Наталку, викликає занепокоєння та внутрішній дисонанс. Однак, персонажка обирає відмінний від типового шлях, вона не поступається потягом до удосконалення

себе та свого життя, тому відмовляється брати шлюб з Орядином. Тамара Гундорова, аналізуючи вибір Наталки, наголошує на тому, що замість утілення стереотипно жіночого призначення, героїня вдається до мазохістських нахилів, обираючи свободу замість «традиційного» щастя, ніби перетворює *«своє життя на безкінечне страждання»* [8]. Подібну ситуацію Тамара Гундорова відзначає і у творі “Valse mélancolique”, де одна з центральних персонажок Софія згадує, як переживала задуху в стосунках з чоловіком, який не давав їй свободи самовираження. Софія описує страждання пов’язані із тим нав’язаним почуттям підкорення, адже для «нової жінки» найбільш трагічною є втрата довіри до себе, розщеплення власного сприйняття. Доля цієї героїні помітно відмінна від персонажки «Царівни», вона навпаки *«прийняла її в себе як меланхолію підкореності»* [8].

Поміж іншим, немала частина праці “Femina Melancholica” присвячена аналізу переосмислення Ольгою Кобилянською місця жінки в суспільстві. Ольга Кобилянська не погоджувалась із твердженням про обов’язковість для жінки бажання одружитися із чоловіком, присвятити йому своє життя. Натомість, Тамара Гундорова зазначає, що важливим для осмислення для письменниці був архетип матері, який втрачає свою первинну *«репродуктивну символіку»* [8], але трансформується в образ жінки-провідника в житті, вчителя. Письменниця наголошувала на важливості розвитку жіночих організацій, а також сестринства, яке мало би втілювати традицію обміну досвідами для становлення жінок у непридатних патріархальних умовах. Окрім того, в Ольги Кобилянської авторка помічає трансформацію материнського образу в еротизований, такий, що підкреслює відчуття жінкою власної сексуальності. Тамара Гундорова відзначає, що у творах письменниці героїні усвідомлюють свою тілесність, а також стосунки з іншими людьми саме через призму взаємодії з власними матерями [8].

2.3 Віра Агеєва «Жіночий простір»

Ще однією працею, яка вплинула на розвиток феміністичної та гендерної критики в Україні, є книга літературознавиці Віри Агеєвої «Жіночий простір» 2008 року. У своїй праці авторка аналізує твори української літератури з погляду феміністичної критики, враховуючи як практики західноєвропейських жіночих рухів, так і український контекст розвитку феміністичної теорії. При цьому, Віра Агеєва відзначає недостатню кількість гідного феміністичного прочитання текстів українських письменників та письменниць, незважаючи на яскравість жіночих образів та підходів до зображення долі жінок. У вступі до праці «Жіночий простір» авторка коротко описує загальну картину розвитку жіночих рухів в Україні, зауважує, що в період започаткування ідей емансипації, кінець XIX століття, вони трактувались «*як загроза духовному здоров'ю нації*» [1, с. 9], а проблеми, описані письменницями того періоду, сприймалися надуманими й маловажливими. Проте, вже на період творчості найвідоміших українських письменниць Лесі Українки та Ольги Кобилянської, ті вже мали підґрунтя з літературного досвіду Наталі Кобринської, Наталки Полтавки, Уляни Кравченко, Любові Яновської, Людмили Старицької-Черняхівської та інших жінок-інтелектуалок, які розширили кордони української літератури, додали «*нові теми, нові типи героїв*» [1, с. 12], а також почали актуалізувати проблематику жіночого в культурі.

Окрему увагу в книзі «Жіночий простір» Віра Агеєва приділяє творчим шляхам та доробкам Лариси Косач та Ольги Кобилянської. Авторка наголошує на їхньому, безумовно, вагомому вкладі в розвиток українського феміністичного дискурсу, хоча, аналізуючи умови, в яких творили мисткині, відзначає наявність несправедливого ставлення до жіночого письма й несприйняття цього явища соціумом через неготовність до переосмислення усталених гендерних ролей. До прикладу, Віра Агеєва пише про трактування жінок у мистецтві як хворих, істеричних, звертає увагу, що саме цей мотив переосмислено у ранніх творах Лесі Українки «Блакитна троянда» й «Місто смутку». Уявлення про несумісність жіноцтва з літературною творчістю не

обмежує самовираження письменниці, лише підштовхує до аналізу *«змінення станів свідомості й трансперсональних переживань»* [1, с. 149]. До прикладу, недооцінення жінки-провидиці в драмі «Кассандра» Леся Українка зображує в контексті протиставлення постатей власне Кассандри та її брата Гелена. Хоча провидиця *«стверджує свою власну жіночу перевагу в доступі до трансцендентного»* [1, с. 163], жителі Трої обирають довірити власну долю чоловікові, який лише вміло дурить їх красивими обіцянками. Віра Агеєва стверджує, що кінцівка драми символізує неготовність народу до глибокого осмислення наявних проблем, а також іронію *«наділеної знанням обраниці над тихою всіх глухорожденних проводирів»* [1, с. 164].

Говорячи про постать Ольги Кобилянської, авторка «Жіночого простору» наголошує на тому, що та *«була ідеологічнішою й одвертішою»* [1, с. 6] у зображенні проблематики жінок за Ларису Косач. Віра Агеєва простежує у творах Кобилянської різні типажі жінок, наприклад, у деяких повістях героїні символізують переосмислення образу патріархального господаря-чоловіка, де жінки беруть на себе відповідальність за хазяйнування і за владу над побутованням родини загалом. Такі жіночі персонажі наявні у творах «Вовчиха», «Через кладку», «Земля». Хоча, як зазначає літературознавиця, подекуди така схильність жінок перебрати повний контроль на себе стає причиною появи *«деспотичності»* та *«всеруйнівної озлоби»* [1, с. 197], яка стає результатом прагнення жінкою до приниження та домінування над слабшими за неї. Протилежним сильним образом жінки в Ольги Кобилянської Віра Агеєва називає героїнь повісті «Царівна», новел «Valse mélancolique», «Некультурна», «Природа», девізом яких є фраза *«бути самій собі ціллю»* [1, с. 206]. Такі персонажки на відміну від вищеописаних прагнуть самоствердитися за допомогою порушення патріархальних догм. Ці жінки спрямовують свої зусилля на отримання освіти, розвиток і спроби пошуку істинного призначення поза прописаними для них суспільством правилами, через що здебільшого натрапляють на критику й несприйняття.

Особистістю, яка вплинула на становлення й перебіг феміністичних ідей в Україні Віра Агеєва також називає Людмилу Старицьку-Черняхівську. І хоча

уявлення про місце жінки в суспільстві наприкінці XIX століття лишались типово патріархальними, діяльність письменниці Віра Агеєва називає *«неприховано ідеологічною»* [1, с. 255], адже саме творчість для Старицької-Черняхівської стала засобом до поширення нових модернізованих тенденцій. Найбільш показовим текстом авторка вважає новелу «Мрія», в якій центральна персонажка *«з гіркотою усвідомлює власне безсилля, маргінальний статус у суспільстві й дошукується причин такого становища»* [1, с. 255]. У новелі описано долю жінки, яка обмежена у свободі вибору через патріархальні установки соціуму, однак, навіть її боротьба проти наявної системи зображується малодоступною, такою, що замість натхнення викликає почуття розчарування й знесилення. Віра Агеєва наголошує на кінцівці драми «Мрія», де прочитується заклик свідомого жіноцтва до протистояння соціальної парадигми, яка визначає їхнє місце, як нижче. Проте, навіть тут, як влучно зауважує авторка, жінку заохочують до залучення до боротьби «синів», «чоловіків», коли про приваблення дочок, з якоїсь причини, не йдеться.

Інша проблематика, яку відзначає Віра Агеєва у творах Людмили Старицької-Черняхівської, – несприйняття жінок у царині мистецтва, перегукується з ідейною складовою творів Лесі Українки. Авторка порівнює драми письменниць про давньогрецьку поетесу Сапфо, робить висновки, що у творі Лесі Українки зображена історія, де Фаон – обранець Сапфо, не може змиритися з тим, що його дружина – мисткиня, для нього є фатальною ситуація, коли *«завойовувати жіночу прихильність і увагу доводиться у боротьбі з самими богами»* [1, с. 258]. Фаон є прикладом чоловіка, який прагне мати біля себе зручну, покірну дружину, яка нічим не відрізнялась би від загальної маси. Натомість у драмі Людмили Старицької-Черняхівської долю Сапфо зображено більш трагічно, Віра Агеєва відзначає, що поетеса не змогла знайти в собі сили до поєднання інтимного життя із мистецьким, а бажання бути коханою та щасливою таки переважає над покликами високої «божественної» культури.

Окрім визначального українського жіночого письма, Віра Агеєва також зосереджує увагу на феміністичних мотивах у чоловічій творчості, зокрема на романах Віктора Домонтовича. Так, аналізуючи роман «Дівчина з

ведмедиком», авторка наголошує на опозиції жіночих персонажок – старшої сестри Лесі та молодшої Зини. Віра Агеєва пише, що Леся – приклад відображення старих порядків, *«людина звички, розрахунку й передбачуваних дій»* [1, с. 265], вона не має незалежного осмислення власної долі, її, як і її матір не цікавить практично нічого, окрім буденного комфорту та спокою. Тим більше, Лесі не цікаво пізнавати свої бажання, вона не прагне зрозуміти власні почуття. Як протиставлення такого менталітету авторка виокремлює Зину, яка не лише не готова миритися з уже визначеної за неї долею, однак робить абсолютно все, щоб протистояти її здійсненню: *«вона руйнувала усталені форми шлюбу, родини, статевих стосунків, не пропонуючи навзамін якісь інші моделі жіночого самоствердження»* [1, с. 269]. Розглядаючи образ Зини, Віра Агеєва відзначає її бажання якомога менше відповідати стереотипам фемінного: дівчині притаманне раціональне мислення, а також брак чутливості й емпатії. Натомість вона *«прагне нежіночого досвіду – досвіду життєтворчості у великому світі»* [1, с. 266], хоча через відсутність гідного прикладу, як може реалізуватися жінка, бунт Зини проти патріархальних традицій закінчується трагічно.

Іншим прикладом «нової» жінки у Віктора Домонтовича Віра Агеєва називає героїню роману «Доктор Серафікус» Вер. Порівнюючи її із Зиною, авторка відзначає категорично інший підхід до боротьби дівчат за власне місце у світі. Так, персонажка «Дівчини з ведмедиком» намагається самоствердитися за допомогою особистісних стосунків, а також вираженням власної, традиційно табуованої, сексуальності. Натомість Вер має інший підхід – перш за все, у неї на меті реалізувати власні здібності через професійну, а також культурну діяльність, Віра Агеєва відзначає, що методи боротьби цієї героїні Домонтович зобразив нетипово, адже *«Вер хотіла не перебудувати світ, а вибудувати себе як неповторну індивідуальність»* [1, с. 269]. Саме тому для персонажки важливою є тема фінансової незалежності, як засобу здобуття власної свободи.

Висновки

Мета нашого дослідження полягала в здійсненні спроби проаналізувати впливи українських представниць жіночих рухів кінця XIX - початку XX століття і західних критикинь фемінізму на утвердження принципів феміністичної літературної критики в незалежній Україні, а також у спробі охарактеризувати об'єкти та предмети досліджень сучасних українських літературознавиць.

У першому розділі ми розглянули історію визначення «фемінізм», з'ясували, що спершу цей термін вживали в політичній площині, однак пізніше сфери застосування розширились. Через поширення вжитку поняття фемінізм у різних галузях, наразі не існує однозначного його тлумачення, а Джон Сторі пропонує окреслювати кожен феміністичний рух окремо, відповідно замість «фемінізм» послуговуватись означенням «фемінізми». За допомогою порівняння окреслили теоретичні відмінності між західними, імперіалістичними, та українськими, колоніальними, жіночими рухами в кінці XIX - на початку XX століття.

Отже, дослідивши перебіг жіночих рухів на території України, ми дійшли висновків, що представниці фемінізму поєднували свою діяльність із націотворчою, що вважаємо найбільшою відмінністю від Західного руху. Загалом, риси українського фемінізму зароджувалися на основі західноєвропейських теорій і практик, до прикладу, ми зазначили вплив Михайла Драгоманова, який розповсюджував праці західної феміністичної критики. Також ми окреслили внесок Олени Пчілки та Наталі Кобринської, які створили перший жіночий альманах «Перший вінок», таким чином поширюючи твори українських письменниць та ідеї емансипації серед українського суспільства. Окрім того, у першому розділі зазначили на ролі представниць наступного покоління українських феміністок – Лесі Українки, яка окрім написання власних творів, де вводила образи нової жінки, також застосовувала засади феміністичного аналізу для прочитання текстів світових письменників, та Ольги Кобилянської, громадська та літературна діяльність

якої зосереджувалась на підкресленні важливості суб'єктності жінки.

Також у першому розділі нашої роботи ми розглянули тексти англійського, французького та американського жіночого письма. Як наслідок, простежили, що основною спільною метою феміністок цих країн було наголошення на важливості незалежності жінки, права жінки на вибір власного життєвого шляху. Англійський рух дослідили на основі праці Вірджинії Вульф «Власний простір», де письменниця зосереджується на проблематиці жінки-мисткині, окреслює її несприйняття соціумом, наголошує на упередженому ставленні до жінки в культурі, що стає наслідком занепаду жіночої творчості. Французьку феміністичну критику окреслили через призму праці Симони де Бовуар «Друга стать», в якій письменниця розглядає долю жіноцтва крізь категорію «іншості» щодо чоловічої статі. Симона де Бовуар також вводить розрізнення понять «стать» і «гендер», наголошує на важливості рівноправ'я, як засобу становлення жіночої незалежності. Американський жіночий рух розглянули за допомогою праці Бетті Фрідан «Загадка жіночності», в якій письменниця робить фокус на розриві патріархальної парадигми про єдине і наперед визначене призначення жінки – материнство і заміжжя.

У другому розділі ми розглянули зацікавлення та принципи сучасної феміністичної української критики на основі центральних, на нашу думку, текстів Соломії Павличко «Фемінізм», Тамари Гундорової «Femina Melancholica» та Віри Агеєвої «Жіночий простір».

Порівнявши, ми дійшли висновку, що найбільш глобально теорія та практика феміністичної критики представлена в роботі «Фемінізм» Соломії Павличко. Дослідниця робить акцент на нагальних питаннях соціуму та літератури, спростовує популярні міфи щодо положення жінки в обох аспектах. Окрім того, праця «Фемінізм» спрямована на наголошення важливості феміністичного прочитання текстів як альтернативного, кращого за патріархальне. Соломія Павличко звертає увагу на початок формування образу нової жінки у творах Марії Вілінської, проте найбільший акцент робить на аналізі доробків мисткинь пізніших періодів – Наталі Кобринської, Лариси Косач та Ольги Кобилянської. У Наталі Кобринської літературознавиця

визначає тенденцію до уставилення жіночих персонажів на передній план, а також окреслення проблем жіноцтва зсередини, а не голосами чоловіків. Аналізуючи творчість Лесі Українки, Соломія Павличко також простежує виведення жінок з тіні чоловіка, а також окреслює інтерпретацію письменницею зображення драми жінки в кожній героїні її творів. В Ольги Кобилянської дослідниця зосереджується на піднятті теми тілесного та емоційного жіночого досвіду, а також на боротьбі жінок-інтелігенток за незалежність життєвого вибору. Окрім жіночого письма, Соломія Павличко також відзначає вплив на розвиток феміністичної критики чоловіків – Івана Франка та Михайла Павлика. Щодо радянського періоду, то він, на думку дослідниці, не мав тенденцій до жіночого письма та прочитання текстів, а відродження феміністичних мотивів відбувається вже під час 90-х років ХХ століття.

Праця Тамари Гундорової “*Femina Melancholica*” на відміну від попередньої має вужче спрямування – тут дослідниця концентрується переважно на аналізі творчості Ольги Кобилянської за допомогою засад психоаналізу, ніцшеанського, платонівських текстів, а також поглядів західноєвропейських феміністок. Так, літературознавиця серед особливостей текстів Кобилянської виділяє оповідь від імені жінки. Також відзначає важливість у тестах письменниці образу природи, який ототожнює із поняттям фемінного. Окрім того, Тамара Гундорова зосереджує увагу на переосмисленні Кобилянською образу жінки як нижчої від чоловіка, спостерігає тенденцію до зображення жіноцтва в контексті високої культури, а також надання жіночим персонажам можливості незалежно обирати власну долю. Поміж іншим, дослідниця аналізує переосмислення Ольгою Кобилянською архетипу матері, який з одного боку перетворюється на символ сестринства – образ жінки-провідниці в житті, а з іншого боку, стає допоміжним засобом до усвідомлення жінкою власної сексуальності та чуттєвості.

Праця «Жіночий простір» Віри Агеєвої, як і книга Соломії Павличко, зосереджується на ширших здобутках феміністичного письма в Україні. Дослідниця розглядає як загальний розвиток феміністичних тенденцій, так і

аналізує доробки окремих представників та представниць. Відзначає Віра Агеєва важливість внеску драматургині Лесі Українки, особливо розкриває тематику жінки-мисткині та жінки вищих знань у суспільстві, яке її не сприймає. Образи сильних жінок дослідниця також простежує у творах Ольги Кобилянської, при чому поділяє їх на два типи: героїнь патріархальних поглядів та персонажок нової свідомості (які спрямовують власні зусилля на деконструювання «традиційних» суспільних поглядів). Також у праці «Жіночий простір» ми помітили акцентування уваги на феміністичному прочитанні текстів радянського періоду творчості. Так, Віра Агеєва пише про діяльність Людмили Старицької-Черняхівської, у текстах якої відзначає появу «нової» жінки, яка усвідомлює несправедливість власного положення, прагне до боротьби, однак не має достатньо ресурсів для зміни наявної ситуації. Також у праці наявний розділ про окреслення опозицій жінок старої та нової свідомості в романах Віктора Домонтовича. Жінки нової свідомості прагнуть до боротьби проти патріархальних установок суспільства, і деякі, які мають на меті самоствердження за допомогою творчості й здобуття фінансової незалежності, досягають своїх цілей. Натомість, протистояння не завжди вдається через брак прикладів жіночої реалізації серед попередниць.

Список використаних джерел

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму. Київ : Факт, 2008. 360 с. (Серія «Висока полиця»)
2. Білосорочка С. Олена Пчілка й Наталія Кобринська як започатковувачки суспільно-політичних рухів українських жінок за гендерну рівність. Актуальні проблеми державного управління. 2018. № 2. С. 73-77.
3. Бовуар Симона де. Друга стаття. У двох т., т. 1. Пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко. К.: Основи. 1994. 390 с.
4. Бовуар Сімона де. Друга стаття. У двох т., т. 2. / Пер. з фр. Н. Воробйової, П. Воробйова, Я. Собко. К.: Основи. 1995. 392 с.
5. Власова А. Пріоритети визволення жінок у французькому суспільстві на основі позицій Симони де Бовуар. Наукові записки. 2014. № 1, ч. 2. С. 126–129. (Серія «Історія»)
6. Власова Т. Феміністська епістемологія і філософія дуальності. Українознавчий альманах. 2013. № 11. С. 132-134.
7. Глінка А. Роль жінки в суспільстві: філософський, психологічний та ретроспективний аналіз. Проблеми сучасної психології. 2010. № 8. С. 191-200.
8. Гундорова Т. *Femina Melancholica*. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. URL : <https://genderindetail.org.ua/library/mova-i-literatura/femina-melancholica-stat-i-kultura-v-genderniy-utopii-olgi-kobilyanskoi.html> (дата звернення: 17.05.2024 р.)
9. Дашковська О. Жінка як суб'єкт права в аспекті гендерної рівності: Монографія. Харків. Право, 2005. 224 с.
10. Ємець Т. Олена Пчілка-видатна діячка українського руху другої половини ХІХ-початку ХХ століть. Українознавчий альманах. 2011. № 6. С. 17-20.
11. Зайцева А. Образи жінок-патріоток у прозі Олени Пчілки. Наукові праці. Філологія. Літературознавство. 2014. Т. 231. №. 219. С. 53–56.
12. Ігнатенко М. Ідеологія українського жіночого руху на зламі ХІХ-ХХ століть. Інтермарум: історія, політика, культура. 2023. № 13. С. 85-108.

13. Колошук Н. «Щоденники» Ольги Кобилянської як его-текст епохи декадансу: нарцисизм жіночого «Я». URL : <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/3602> (дата звернення: 17.05.2024 р.)
14. Копилова Н. Міфологема андрогінності та гендерні аспекти сучасної культури (український контекст). Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. 2013. Т. 2. №19.
15. Лис Я. Націоналізм і фемінізм в Україні: з імперій — на волю! (2020) URL : <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/nationalism-and-feminism-in-ukraine.html> (дата звернення: 05.05.2024 р.)
16. Максюта М., Мала Я. Екзистенціально-персоналістські конотації ідей фемінізму у творчості Лесі Українки. Мультиверсум. Філософський альманах. 2015. № 9-10 (147-148). С. 65-77.
17. Марценюк Т. Інтерв'ю з Мартою Богачевською-Хом'як про жіночий рух в Україні. (2018) URL : <https://genderindetail.org.ua/spetsialni-rubriki/bezstrashni/interv-yu-z-martoyu-bogachevskoyu-hom-yak-pro-zhinochiy-ruh-v-ukraini-134790.html> (дата звернення: 04.05.2024 р.)
18. Одинець С. Марта Богачевська-Хом'як: «Фемінізм змагає до поширення людської інтелігентності і є потужним імпульсом до самостійного думання». (2018) URL : <https://genderindetail.org.ua/library/feministichniy-ruh/marta-bogachevska-homyak-feminizm-zmagae-do-poshirennya-lyudskoi-inteligenosti-i-e-potuzhnim-impulsom-do-samostiynogo-dumannya-134803.html> (дата звернення: 05.05.2024 р.)
19. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. Київ : Основи. 2000. 328 с.
20. Павличко С. Фемінізм. Київ : Основи. 2002. 322 с.
21. Павлюх М. Жіночий рух в Галичині. Українські визначні жінки. Народознавчі зошити. 2014. №2 (116). С. 310-312.
22. Петрів О. Проблема гендерної рівності у творчій спадщині Сімони де Бовуар. Гендер. Екологія. Здоров'я: матер. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21-22 квіт. 2015 р.). Харків. 2015. С. 178-179.

23. Постол О. Фемінізм: витоки та особливості його сучасного етапу. Перспективи. 2012. № 1 (51). С. 120-126.
24. Пугач В. Яким є український фемінізм? Тези Мілени Рудницької з 1920–1940-х років, актуальні сьогодні. (2023) URL : <https://genderindetail.org.ua/season-topic/feminism-in-detail/yakim-e-ukrainskiy-feminizm-tezy-mileny-rudnitskoi.html> (дата звернення: 05.05.2024 р.)
25. Сторі Дж. Теорія культури та масова культура: вступний курс. Харків: Акта, 2005. 357 с.
26. Турбан, В. Розширення перспективи аналізу шлюбно-сімейних стосунків крізь оптику фемінізму. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2017. № 1. (Серія: Психологія)
27. Турчанська О. Художні особливості втілення феміністичної ідеї в есе Вірджинії Вулф «Власний простір» та гуморесці Ольги Кобилянської «Він і вона»: порівняльно-типологічний аспект. Султанівські читання. 2017. № 6. С. 53-63.
28. Турчанська, О. Проблема жіночої освіти в українському та британському феміністичному дискурсах (на матеріалі творів Е. Гаскелл та О. Кобилянської). Прикарпатський вісник НТШ. Слово. 2016. № 2 (34). С. 396-404.
29. Хамедова О. Автор і читач чи авторка і читачка? Гендер і наратив художньої прози Олени Пчілки. Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки. 2016. №8. С. 103-107.
30. Шалені авторки. Голова Союзу українок – пані посол до польського Сейму. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=yP7FG7bvpiI> (дата звернення: 11.05.2024 р.)
31. Швець А. Аксіологічна ідентичність жінки в художній трилогії Н. Кобринської («Дух часу», «Задля кусника хліба», «Ядзя і Катруся»). Ціннісні орієнтири в мистецькому просторі – індивід і соціальний контекст: тези всеукр. наук. конф. з міжнар. участю. (м. Харків, 9 квіт. 2020 р.) Харків. 2020. С. 96-97.

32. Шевченко З. (Уклад.). (2016). Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю. URL : <https://a-z-gender.net/ua/feminizm-liberalnij.html> (дата звернення: 03.05.2024 р.)
33. Collins G. 'The Feminine Mystique' at 50. (2013) URL : <https://www.nytimes.com/2013/01/27/magazine/the-feminine-mystique-at-50.html> (дата звернення: 04.05.2024 р.)
34. Woolf V. A Room Of One's Own. Wiley Blackwell. Edited by David Bradshaw and Stuart N. Clarke. 2015. 162 p.
35. Фридан Бетти. Загадка женственности. URL : https://librebook.me/the_feminine_mystique (дата звернення: 03.05.2024 р.)